

COVID-19 ile İlişkili Bir Özkıyım Olgusu

Tuğçe TOKER UĞURLU¹, Ayşe SEYDAOĞULLARI BALTACI², Alper AKÇA³,
Kemalettin ACAR⁴

ÖZET

SUMMARY

A Case of Suicide Related with COVID-19

Ekonomik, kültürel, toplumsal ve psikolojik yönleri nedeniyle multidisipliner yaklaşım gerektiren özkıyım, hâlen tüm dünyada önemli bir halk sağlığı sorunudur. 2019 yılının son aylarından itibaren öncelikle Çin Halk Cumhuriyeti'nde baş gösteren ve sonrasında tüm dünyada pandemi haline gelen COVID-19 enfeksiyonunun bireylerde korku, psikososyal baskı yaratması ve insanların alıştıkları günlük yaşam düzenini alt üst etmesi neticesinde ruhsal bozuklukları artırması ve hatta özkıyım eylemini tetiklemesi beklenebilir. Bu olgu sunumunda COVID-19 pandemisinin ülkemizde yarattığı değişiklikler sonrasında günlük yaşamında kısıtlamalar yaparak eve kapanan ve evinde bol miktarda gıda, temizlik malzemesi depolayan, 34 yaşında erkek bir bireyin av tüfeği ile tamamlanmış özkıyımı sonrasında yapılan olay yeri incelemesi, medikolegal otopsi ve psikolojik otopsisinden elde edilen bulgular tartışılmıştır. Olgunun, COVID-19 pandemisinin ülke geneline yayılması sonrası sürekli televizyon ve internet aracılığı ile haberleri takip ettiği, ölümünden birkaç gün önce iki kez COVID-19 enfeksiyonu şüphesi ile hastane başvurusu olduğu, bir hafta önce son çalıştığı işyerinden kendisini eve kapatacağını, evi temizleyeceğini, 15-20 gün evden çıkmayacağını söyleyerek ayrıldığı öğrenilmiş olup; kâğıt paraları, ilaçları yıkadığı, su ve hazır yemek depoladığı görülmüştür. Bireyde "karışık anksiyete ve depresyon" tanısı olabileceği ve olay öncesi son üç-dört gün içinde yaşadıkları, söylemleri, davranışları, olay yeri inceleme bulguları değerlendirildiğinde bireyin strese karşı bir yanıt olarak özkıyım eylemini gerçekleştirmiş olabileceği düşünülmüştür.

The worldwide public health problem of suicide, requires a multidisciplinary assessment, given its economic, cultural, social and psychological aspects. The global COVID-19 pandemic that originated from the Peoples Republic of China in the last months of 2019 has the potential to trigger mental disorders and even suicidal attempts through fear, psychosocial pressures and as a result of disruption of the customary daily life styles. In this report we discuss a case of completed suicide of a 34-year old male who had confined himself to his home, after stocking up large amounts of food, drinking water and cleaning materials in response to the COVID-19 pandemic in our country using site investigation reports, medico-legal autopsy and psychological autopsy of the deceased. It was found out that the victim was following the internet and the television daily for news on the COVID-19 outbreak in the country. One week before the event, he had left his workplace telling his colleagues that he would confine himself to his home for 15-20 days to clean up the premises. Washed banknotes and blister tablets were found in the house as well as stocked water and cooked food. The deceased had twice consulted hospitals for fear of COVID-19 infection 2 days before his demise. It was discussed that he might have the diagnosis of "mixed anxiety and depression". Evaluation of his experiences, discourses and behaviours within the span of 3-4 days before the act and the site investigation have suggested that he might have attempted suicide as a response to stress.

Anahtar Sözcükler: COVID-19, özkıyım, psikolojik otopsi

Keywords: COVID-19, suicide, psychological autopsy

GİRİŞ

Özkıyım, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de önemli bir halk sağlığı sorunudur. Ekonomik, kültürel, toplumsal ve psikolojik yönleri olduğu için multidisipliner yaklaşım gerektirmektedir. İntihar davranışının en ciddi boyutu olan tamamlanmış özkıyımların postmortem incelemelerini yaparak raporlandıran adli tıp disiplini ise özellikle özkıyımına bağlı ölüm istatistiklerinin hazırlanmasında önemli bir yere sahiptir (Demir ve ark. 2018). Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) (2014) raporlarına göre 2012 yılında dünya genelinde kaba özkıyım hızı yüz binde 11,4'tür.

Son yıllarda dünyada görülen Şiddetli Akut Solunum Yetmezliği Sendromu (*Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus-SARS-CoV, 2002-2003*), Kuş Gribi (H5N1, 2004), Domuz Gribi (H1N1, 2009) ve Orta Doğu Solunum Sendromu (*Middle East Respiratory Syndrome-MERS-CoV, 2012-2013*) gibi salgın hastalıklara bir yenisi; 2019 yılında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp hızla tüm dünyaya yayılan "Yeni Koronavirüs Hastalığı (*Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2-SARS-CoV-2, COVID-19*)" eklenmiştir (Çirakoğlu 2011, Zandifar ve Badrfam 2020, Morales 2020). COVID-19 en sık olarak ateş, öksürük, nefes darlığı gibi grip benzeri belirtilerle giden, kronik hastalığı olan

Geliş Tarihi: 10.04.2020, **Kabul Tarihi:** 14.08.2020, **Çevrimiçi Yayın Tarihi:** 16.10.2020

¹Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniv. Tıp Fak., Psikiyatri AD., ^{2,3}Asis., ⁴Prof., Pamukkale Üniv. Tıp Fak., Adli Tıp AD., Denizli.

TTU: <https://orcid.org/0000-0003-4458-088X>, **ASB:** <https://orcid.org/0000-0002-3544-2269>, **AA:** <https://orcid.org/0000-0002-0239-4432>, **KA:** <https://orcid.org/0000-0002-0200-4764>

Dr. Tuğçe Toker Uğurlu, e-posta: tugtoker@gmail.com

bireylerde akut solunum yetmezliği sendromu, çoklu organ yetmezliği nedeni yoğun bakım ihtiyacı ortaya çıkarabilen bir hastalıktır (Morales 2020, Guo 2020, Lake 2020). Mücadelede ise en önemli unsur izolasyondur (tecrit, karantina) (Lake 2020).

İlk olarak 31/12/2019 tarihinde nedeni bilinmeyen pnömoni kliniği ile Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan, çok sayıda kişinin ölümüne neden olan virüs daha sonra sırasıyla Tayland, Japonya ve Güney Kore'de görülmeye başlamıştır (Dünya Sağlık Örgütü 2020a). Hızla dünya genelinde olguların ortaya çıkmasıyla 11/03/2020 tarihinde DSÖ tarafından pandemi ilan edilmiştir (Dünya Sağlık Örgütü 2020b). Türkiye'de ilk olgu 12/03/2020'de tespit edilmiş olup, ilk ölüm 18/03/2020 tarihinde gerçekleşmiştir (Dünya Sağlık Örgütü 2020c). 16/03/2020 tarihinde okullar ve üniversiteler tatil edilmiş ve devlet tarafından insanlara evlerinde kalma çağrısı yapılmış, 28/03/2020 tarihinde şehirlerarası otobüs seferleri iptal edilmiş ve kentlerin giriş ve çıkışlarında kontrol uygulaması yapılmaya başlanmıştır, 03/04/2020 tarihinde de büyükşehirlere giriş ve çıkış yasağı getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü 2020).

İnsan biyopsikososyal bir varlıktır ve bu durumda salgının önemli bir boyutu da ruh sağlığı üzerine olan etkileridir. Epidemiyoloji ve pandemi durumlarında ölümlerin yol açtığı korku, karantina ve izolasyondaki bireylerde görülen yalnızlaşma, öfke ve kişilerarası yüz yüze iletişimin sınırlandırılması karşısında yaşanan güçlükler ve stres; panik bozukluk, anksiyete ve depresyon gibi ruhsal hastalıklara yol açabilmektedir (Zandifar ve Badrfam 2020, Qiu ve ark. 2020).

COVID-19 pandemisinin psikolojik etkileri akut dönem geçtikten sonra daha çok önem kazanacak olup bildiğimiz kadarıyla, yazarların bu makaleyi hazırlayıp gönderdiği tarihe kadar medikal literatürde COVID-19 pandemisinin etkileri ile ilgili olabilecek herhangi bir özkıyım olgusu yayınlanmamıştır.

Bu yazıda COVID-19 pandemisinin Türkiye'ye yayıldığı ilk haftalarda görülen bir tamamlanmış özkıyım olgusunu psikolojik otopsi yöntemlerinden faydalanarak incelemek ve COVID-19 salgınının bu olgu üzerindeki psikososyal etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

OLGU

Olay Yeri İncelemesi

34 yaşında, erkek olgunun 02/04/2020 tarihinde evinde av tüfeği ile özkıyım nedeni ölü bulunduğunun haber verilmesi sonrasında yapılan olay yeri incelemesinde; evin kapısı içeriden kilitli, anahtar kapı üzerinde, pencere camlarının kapalı halde olduğu, ilk müdahale ekiplerinin oturma odasının pencere kanadını yerinden sökerek içeriye girdikleri anlaşıldı. Kişinin tek başına yaşadığı evin yatak odasında yerde sırtüstü yatar pozisyonda bulunduğu, cesedin sağ yanında omuz başına 40 cm uzaklıkta Emerald Magnum model 12 kalibre otomatik av

tüfeği yer aldığı görüldü. Tüfeğin fişek yatağı içerisinde 4 adet dolu fişek mevcuttu. Boş kartuşun cesedin 1 metre uzağında, tüfeğe 15 cm mesafede yer aldığı görüldü. Olay yerinde özkıyım notu bulunmadı. Evde toplam 20 litre civarında bir kısmı kullanılmış ev-içi kimyasal temizlik malzemeleri ve antiseptik el dezenfektanları depolanmış olduğu, çok sayıda yüz maskesi ve kutu içerisinde eldiven mevcut olduğu, evin çeşitli yerlerinde kullanılarak çıkarılmış eldivenler bulunduğu, ayrıca oturma odasındaki plastik sandalyenin üzerindeki bir tepsi içerisinde açıkta bırakılmış bir kişiye yaklaşık on gün yetecek miktarda kıymalı pide depolanmış olduğu görüldü. Aynı sandalyenin üzerinde deterjanla yıkandığı anlaşılan kâğıt paralar (elli ve yüz liralık banknotlar halinde), banka kartı, taksit kartviziti ve bir adet cep telefonu bulunduğu görüldü. Oturma odasındaki bir kanepenin üzerinde 20 litrelik damacana ve bunun yanında 10 litrelik tencere içerisinde su depolanmış olduğu izlendi. Oturma odası zeminine koyulmuş metal çay tepsi içerisinde yıkılarak kurumaya bırakıldığı anlaşılan blisterlerinden çıkarılmış ilaç tabletleri ve kapsülleri olduğu görüldü. Yukarıda kayıtlı olay yeri bulguları dışında, olay yerinde herhangi bir ilave adli şüphe unsuruna rastlanmadı.

Adli Otopsi

Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı'na yapılan otopsi öncesinde nazofaringeal sürüntüden PCR ile yapılan değerlendirmede bireyin COVID-19 negatif (-) olduğu öğrenildi.

Otopsiye alınan astenik yapıda 35 yaşlarında gösteren erkeğin üzerinde yeşil tişört, siyah pantolon ve şort dışında giysi bulunmadığı görüldü. 172 cm boyunda, 72 kg ağırlığında olduğu saptandı. Göğüs ön duvarında sternumun hemen solunda 20X18 mm ebadında, kenarları düzgün, yuvarlak şekilli av tüfeği bitişik atış yarası mevcuttu. Yara kenarlarında 2 mm genişliğinde ekimoz halkası bulunduğu, alev, is ve yanmamış barut izlerinin mevcut olmadığı görüldü. Giriş deliğinin üst kenarında tüfek namlusunun arpacık kısmının oluşturduğu 15x10 mm ebatında dikdörtgen şekilli ekimoz izlendi. Sol 3, 4 ve 5. kotlarda parçalı kırıklar bulunduğu görüldü. Sol göğüs boşluğunda 850 mL kan bulunduğu görüldü. Sol göğüs duvarı iç kısmında, beşinci kaburganın posterolateral komşuluğunda 5 cm uzunluğunda, 2 cm genişliğinde, beyaz plastik tapa bulunduğu gözlemlendi. Sol göğüs duvarı posterolateral duvarına gömülmüş halde çok sayıda, 1,5 mm çaplı, deforme saçma taneleri mevcuttu. Sol akciğerin büyük ölçüde parçalanmış lasere görünümde olduğu, akciğer parankiminin kontüze olduğu izlendi. Mide boştu, diğer organlarda kayda değer bulguya rastlanmadı. Olaya üçüncü kişilerin katılımı olduğuna dair herhangi bir şiddet bulgusu ya da başkaca bir travmatik lezyona rastlanmadı.

Psikolojik Otopsi

Hastanın adli dosyasının incelenmesi, akraba (anne, dayı) ve arkadaşları ile yapılan yüz yüze ve telefon görüşmeleri ile

TARTIŞMA

soruşturma dosyasında mevcut ifade tutanaklarının incelenmesi sonucunda; babasını yaklaşık 10 yıl önce kalp damar hastalığı nedeniyle kaybettiği, önceki yıllarda annesi ile yaşamakta iken, son üç-dört yıldır ise yalnız yaşadığı, sık sık başka bir ilde yaşayan annesi ve kız kardeşinin yanına gittiği, üç kardeşin en küçüğü, bekâr ve ortaokul mezunu (lise terk) olduğu öğrenildi. Hastanın herhangi bir düzenli işi olmadığı, zaman zaman sebze-meyve halinde akrabalarına ve arkadaşlarına hamallık yaparak yardımcı olduğu, maddi ihtiyaçlarının büyük ölçüde ailesi tarafından karşılandığı bilgisi alındı. Askerliğini tam ve sorunsuz olarak yaptığı, küçüklüğünden bu yana kolay sinirlenen, sinirlendiğinde çevreye zarar verici davranışları olan, kaygılı, sınırlı çevresi olan bir kişi olduğu, son yıllarda içe kapandığı, sessizleştiği, kolay öfkelenebilir, kafasında her şeyi büyüten ve fazlasıyla eleştirel bir hali olduğu öğrenildi. Herhangi bir bilinen psikiyatrik ve fiziksel rahatsızlığı olmayan, psikiyatri başvurusu bulunmayan olgunun daha öncesinde kendine zarar verme girişimi öyküsü alınamadı. Ailesinde de herhangi bir psikiyatrik hastalık öyküsüne rastlanmadı fakat anneannesinin, kocasının ölümü sonrası bazı garip davranışları olduğu ve ası ile özkıyım sonucu kaybedildiği tespit edildi. Vakanın alkol ve madde kullanımı olmadığı bilgisi alındı. En son birkaç ay önce annesi ile yüz yüze görüştüğü, annesine göre kendisinde herhangi bir farklılık olmadığı öğrenildi. Arkadaşlarının ifade tutanaklarından öğrenildiği kadarı ile son birkaç haftadır dünyayı sarsan COVID-19 pandemisinin ülke geneline yayılması sonrası sürekli televizyon ve internet aracılığı ile COVID-19 haberlerini takip ettiği, ölümden birkaç gün önce ateş nedeni kendisinde COVID-19 enfeksiyonu olduğu şüphesi ile hastaneye başvurduğu, orada yapılan değerlendirmede ileri bir tetkike gerek olmadığı söylenildi, sonrasında kendisine iyi bakılmadığını düşünerek tekrar başka bir hastaneye başvurduğu, yapılan değerlendirmede üst solunum yolu enfeksiyonu tanısı ile medikal tedavi (parasetamol, klaritromisin, multivitamin preparatları) başlandığı öğrenildi. Hastanın soruşturma dosyasının incelemesinde, kişinin herhangi bir suç kaydı bulunmadığı bilgisine ulaşıldı. Tanık ifadelerinden olgunun bir hafta önce son çalıştığı işyerinden kendisini eve kapatacağını, evi temizleyeceğini, 15-20 gün evden çıkmayacağını söyleyerek ayrıldığı, sadece telefonla ulaşılabilirdiği, olaydan birkaç gün önce işyerinde unuttuğu telefon şarj cihazını istemek için aradığı, getiren iş arkadaşına kapıyı açmayarak cihazı pencereden içeri atmasını istediği öğrenildi. Annesi ile olaydan üç gün önce telefon ile görüştüğü “şu virüs illeti çıktı, kendimi eve kapatacağım” dediği öğrenildi.

Tüm bu bilgiler ışığında olguda COVID-19 pandemisi stresörü sonrası “karışık anksiyete ve depresyon” tanısı olabileceği, olay öncesi son üç-dört gün içinde yaşadıkları, söylemleri, davranışları, olay yeri inceleme bulguları değerlendirildiğinde bireyin olasılıkla yaşadığı strese karşı bir yanıt olarak özkıyım eylemini gerçekleştirmiş olabileceği düşünüldü.

Bu yazıda COVID-19 pandemisi sırasında yaşanan bir tamamlanmış özkıyım vakasını psikolojik otopsi yöntemlerinden faydalanarak incelemeyi ve COVID-19 pandemisinin ruhsal etkilerini bu vaka üzerinden sunmayı amaçladık.

Oğuzhanoglu ve arkadaşlarının (2018) 2009-2010 yıllarına ait Denizli’deki tamamlanmış özkıyımları inceledikleri çalışmasında psikiyatrik hastalık öyküsü, stresli yaşam olayları ve sosyal destek azlığının özkıyımlarla ilişkili olduğu ve özellikle psikiyatrik hastalık öyküsü, işsizlik gibi durumların diğer faktörlerden bağımsız olarak özkıyım riskini artırdığı bulunmuştur. Bir başka çalışmada benzer şekilde olumsuz yaşam olayları özkıyımına sebep olabilecek risk faktörlerinden biri olarak belirtilmiştir (Green ve ark. 2020). COVID-19 pandemisi sadece ülkemizi değil tüm dünyayı etkileyen, ciddi strese yol açan, şiddetli ve olumsuz bir yaşam olayıdır. Sadece hastalık ve ölüm korkusu değil, sosyal izolasyonun da yarattığı pek çok zorluk ruhsal hastalıklar ve olguda olduğu gibi özkıyım açısından önemlidir. Qiu ve arkadaşları (2020) da çalışmalarında COVID-19 pandemisinin kişilerin fiziksel sağlık ve gündelik yaşamları için ciddi tehlike yaratarak, alınan sıkı tedbirler kapsamında bireylerin izolasyonuna ve kısıtlanmalarına neden olarak pek çok ruhsal rahatsızlığa zemin hazırladığından söz etmiştir.

Çirakoğlu’nun (2011) H1N1 salgını sırasında enfeksiyona ilişkin algıları, kaygı düzeyleri ve kaçınma davranışlarını incelemek amaçlı yaptığı çalışmasında kadınların daha kaygılı ve daha kaçınmacı oldukları saptanmıştır. Çin’de genel popülasyonu temsil eden 36 merkezden toplam 52730 katılımcı ile yapılan geniş kapsamlı bir taramada katılımcıların yaklaşık %35’inin psikolojik sıkıntı yaşadığı, bu durumun kadınlarda daha sık olduğu belirtilmiştir (Qiu ve ark. 2020). Olgumuzda salgın sırasında daha çok kadınlarda görülmesi beklenen kaygının, erkek cinsiyette ruhsal sıkıntıyı tetikleyerek psikotik özellikler ortaya çıkartıp özkıyımına kadar gitmesi kaygının şiddeti ve olgunun premorbid özellikleri ile de açıklanabilir. Birey çocukluğundan bu yana sorunlarla başa çıkmakta zorluk çeken, kaygılı yapıda, ailenin en küçük ve tek erkek çocuğu olup; kendisinden kısıtlı beklentiler olan, aile tarafından sürekli desteklenen ve korunan, duygusal olarak zorlandığında ise öfke kontrol sorunları ortaya çıkan bir kişidir. COVID-19 salgını ile de aile desteğinden uzak olmasının da katkısı ile uygun baş etme yöntemleri üreterek mücadele etmekte zorlanmış olabilir.

Bachmann’ın (2018) derlemesine göre tamamlanmış özkıyım erkeklerde üç kat daha sık görülmekte, ateşli silah kullanımı en sık yöntemlerden biri olmakta, çoğunlukla depresyon, madde kullanımı ve psikotik bozukluk gibi bir psikiyatrik hastalık eşlik etmekte ve özellikle bipolar bozukluk hastalarının birinci derece akrabalarında özkıyım öyküsü olması riski artırmaktadır. Olguda da benzer şekilde av tüfeği kullanılmış

KAYNAKLAR

olup, anneannenin özkıyım öyküsü ise literatürle uyumlu olabilecek şekilde riskin olgu özelinde artmış olabileceğini düşündürmektedir.

Bo ve ark.'nın (2020) izole edilen COVID-19 vakalarını değerlendirdikleri çalışmalarında, izolasyon, korku, medya gibi pek çok faktör nedenli yalnızlık, öfke, anksiyete, depresyon, uykusuzluk, travma sonrası stres bozukluğu görülebildiği belirtilmiş, COVID-19 tanılı 714 vakanın değerlendirilmesi ile %96,2 travma sonrası stres belirtileri saptanmıştır. Qiu ve arkadaşlarının (2020) çalışmasının bir diğer sonucu olarak; COVID-19 salgını sırasında özellikle 18-30 yaş ve 60 yaş üzerindeki, göçmenlerde, eğitim düzeyi yüksek olanlarda travma dönemi stres puanlarının daha yüksek olduğu ve psikolojik acil yardım içeren stratejik planlamalar yapılması gerektiği belirtilmiştir. Olgumuz psikolojik otopsi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Psikolojik otopsi özkıyımı retrospektif olarak inceleyen sistematik bir yöntemdir. Yöntemin temel amacı özkıyım neden olabilecek ruhsal sorunları ve yaşam olaylarının değerlendirmek olup; olay yeri, adli, tıbbi ve psikiyatrik kayıtların incelenmesi ve bireyin yakınları ile yüz yüze ve telefonla yapılan görüşmeler gibi pek çok bilgi kaynakları kullanılır (Oğuzhanoglu ve ark. 2018). Olgumuzda yaptığımız retrospektif değerlendirme sonrasında ruhsal sorunun COVID-19 hastalığına yakalanma kaygısı şeklinde anksiyete belirtileri ön planda olarak ortaya çıkmış olduğu düşünülmüştür. Aşırı dezenfektan, maske, yiyecek, su depolama, para, ilaç gibi enfeksiyonu bulaştırma ile ilgili risk olabilecek maddeleri yıkama şeklinde kompülsiyon olarak da değerlendirilebilecek belirtileri olmuş olup; bu belirtilerin aynı zamanda gerçeği değerlendirmedeki bozulmaya işaret edebileceği de düşünülmüştür.

Çin'de COVID-19 salgını sırasında psikolojik müdahalelerin sağlanmasında pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Ruhsal sorunlar halk sağlığı acilleri arasında değerlendirilip koordineli bir şekilde çalışacak bilimsel bir müdahale sistemi kurulması üzerinde durulmuştur (Duan ve Zhu 2020). Zandifar ve Badrfam (2020) ruhsal hastalıkların arttığı bilindiği COVID-19 gibi kriz dönemlerinde psikolojik değerlendirmelerin sağlık sisteminin bir parçası olması gerektiğini belirtmiştir. İntiharın önlenmesi konusunda ülkemizde ve dünyada DSÖ ve Avrupa Birliği gibi yapılarca desteklenen çalışmalar bulunduğu bilinmektedir (Dünya Sağlık Örgütü 2014, Dünya Sağlık Örgütü 2018, Dumon ve Portzky 2014, Özgüven ve Alıcı 2016). COVID-19 salgını sırasında ise ülkemizde pek çok dernek ve kuruluş tarafından oldukça önemli online gönüllü psikiyatrik destek sistemleri oluşturulmuştur.

Sonuç olarak; bu tamamlanmış özkıyım vakası COVID-19 pandemisinin yüksek hastalık ve ölüm oranlarının yanında, fiziksel ve sosyo-ekonomik zararlar ortaya çıkaran küresel tüm krizlerde olduğu gibi, ciddi ruhsal etkilere de yol açacağını göstermektedir. COVID-19 pandemisi sırasında salgın yönetiminin bir parçası olarak toplum ruh sağlığı acil eylem ve psikiyatrik destek, takip planlarının oluşturulmasını ve ülke çapında işlev kazanmasını önermekteyiz.

- Bachman S (2018) Epidemiology of suicide and the psychiatric perspective. *Int J Environ Res Public Health* 15:1-23.
- Bo HX, Li W, Yang Y ve ark. (2020) Posttraumatic stress symptoms and attitude toward crisis mental health services among clinically stable patients with COVID-19 in China. *Psychol Med* 1-7.
- Çırakoğlu OC (2011) Domuz Gribi (H1N1) salgınıyla ilişkili algıların, kaygı ve kaçınma düzeyi değişkenleri bağlamında incelenmesi. *Turk J Psychol* 26:49-64.
- Demir S, Yazar ME, Dereli AK ve ark. (2018) Denizli'deki intihar ölümlerinin analizi: 10 yıllık retrospektif otopsi çalışması. *Adli Tip Bul* 23:93-9.
- Duan L ve Zhu G (2020) Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. *Lancet Psychiatry* 7:300-2.
- Dumon E ve Portzky G (2014) General Guidelines on Suicide Prevention (EUREGENAS project). 09 Nisan 2020 tarihinde <https://www.euregenas.eu/wp-content/uploads/2014/01/EUREGENAS-General-Guidelines-on-Suicide-Prevention-F.pdf> adresinden indirildi.
- Green C, Berry K, Danquah A ve ark. (2020) The role of psychological and social factors in the relationship between attachment and suicide: a systematic review. *Clinical Psychology and Psychotherapy* doi: 10.1002/cpp.2445. 08 Nisan 2020 tarihinde <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/cpp.2445> adresinden indirildi.
- Guo YR, Cao QD, Hong ZS ve ark. (2020) The origin, transmission and clinical therapies on coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak – an update on the status. *Mil Med Res* 7:11.
- Oğuzhanoglu NK, Uğurlu TT, Acar K ve ark. (2018) A psychological and social perspective on completed suicides in Western Anatolia, Turkey: a case-control psychological autopsy study. *Dusunen Adam* 31:331-9.
- Lake MA (2020) What we know so far: COVID-19 current clinical knowledge and research. *Clin Med* 20:124-7.
- Özgüven HD, Alıcı YH (2016) İntiharı önleme. *T Klin Psikiyatri Özel Derg* 9:71-6.
- Rodriguez-Morales AJ, Cardona-Ospina JA, Gutierrez-Ocampo E ve ark. (2020) Clinical, laboratory and imaging features of COVID-19: A systematic review and meta-analysis. *Travel Med Infect Dis* 101623.
- World Health Organization (2018) National suicide prevention strategies: progress, examples and indicators. Geneva. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. 08 Nisan 2020 tarihinde <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/279765/9789241515016-eng.pdf?ua=1> adresinden indirildi.
- World Health Organization (2014) Preventing Suicide A global imperative. 08 Nisan 2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/131056/9789241564779_eng.pdf?sequence=1 adresinden indirildi.
- World Health Organization (2012) Public Health Action For The Prevention Of Suicide. 08 Nisan 2020 tarihinde https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/75166/9789241503570_eng.pdf?sequence=1 adresinden indirildi.
- Qiu J, Shen B, Zhao M ve ark. (2020) A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *Gen Psychiatr* 33:e100213.
- Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (2020) Şehirler Giriş/Çıkış Tedbirleri ve Yaş Sınırlaması (yayın sayısı:89780865-153-) 08 Nisan 2020 tarihinde <https://www.icisleri.gov.tr/sehir-giriscikis-tebirleri-ve-yas-sinirlaması> adresinden erişildi.
- World Health Organization (2020) "WHO COVID-19" 09 Nisan 2020 tarihinde <https://who.sprinkl.com/region/euro/country/tr> adresinden erişildi.
- World Health Organization (2020) Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report-52 (12 March 2020). 09 Nisan 2020 tarihinde https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200312-sitrep-52-covid-19.pdf?sfvrsn=e2bfc9c0_4 adresinden indirildi.
- World Health Organization (2020) Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report-1 (21 January 2020). 09 Nisan 2020 tarihinde https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4 adresinden indirildi.
- Zandifar A, Badrfam R (2020) Iranian mental health during the COVID-19 epidemic. *Asian J Psychiatr* 51:101990.